

ЕЛЕМЕНТИ ІМПРЕСІОНІЗМУ ЯК СКЛАДОВІ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЗІ РОСТИСЛАВА ЄНДИКА

О. М. Залевська

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Факультет філології, кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. + 380 (342) 59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті на матеріалі збірок «Зов землі», «В зударі з життям», «Жага» проаналізовано особливості індивідуально-авторського стилю Ростислава Єндика, зокрема його тяжіння до імпресіоністичної манери письма. Зосереджено увагу на внутрішньому світі героїв, їхніх почуттях та враженнях.

Ключові слова: *імпресіонізм, творчість, пейзаж, метафора, внутрішній світ, герой.*

Ростислав Єндик художньо осмислює сучасність, досліджуючи складні процеси взаємозв'язків політичного життя, морально-етичних норм, соціальної психології тощо. Під впливом творчих пошуків Михайла Коцюбинського та Василя Стефаника, Миколи Хвильового і Григорія Косинки письменник також прагне розкрити найтонші порухи душі особистості, дошукується нового синтезу, нових узагальнень, нового заглиблення в життя. У новелах та оповіданнях прозаїк відчувається тяжіння до імпресіоністичної манери письма, заглиблення у внутрішній світ людини, акцентування уваги на хвилиних перебігах почуттів героїв, нахил до лаконізму та експресивності у викладі думки, змалюванні явищ життя. Відразу наголосимо, що у творчості Ростислава Єндика імпресіонізм як стильова манера не є однорідним, суцільним, його можна визначити як синкретичне “розлите явище”. У творах «Відступник», «В зударі з життям», «Катарзіс», «Любашне божевілля» простежуються такі імпресіоністичні доміанти, як прагнення не так до відтворення певних реалій життя, як намагання викликати у читача адекватне враження, відчуття зображуваного. Подібно до імпресіоністів, митець акцентує увагу читачів на винятковості, нетиповості, спонтанності вчинків того чи іншого персонажа.

Пейзажі у творчості Ростислава Єндика нерідко персоніфіковані, ліризовані. Подані в емоційно піднесеній тональності, вони тісно взаємодіють з настроєм персонажів. Задивившись на води Черемошу, герой оповідання «Мольфар» забуває невеселі думки, задумується про неперебутнє, вічне: “От він пливе, бурлить, міняється, гризе береги в повільно, але скелі далі стоять поза цими перебігами. Чи ж не є ми, як ті

скелі? Все проходить, лише ми, верховинці з передвіку, залишаємося в наших дітях і дітях дітей, хоч би яка сатанинська сила не йшла проти нас” [6, с. 55].

Для творчості Ростислава Єндика характерні настроєві краєвиди, які дозволяють філігранно відтінити тональність душі героїв: “Хмарна завіса роздерлася і з-поза неї визирнуло захмурене сонце. Та коли Іван підніс очі від землі, знову сховалося. Тільки червоний слід по ньому залишився, неначе воно було зранене. – Від мого зору втікає сонце, – подумав...” [6, с. 23].

На рівні поетичної метафори сприймається опис природи у творах «В глухому куті», «Зов землі», «Мольфар», «В небі». Створений імпресіоністичними мазками, інколи поданий без фіксації кольорів, які, однак, легко асоціюються з такими знайомими предметами, як гори, дерева, він суголосний настрою персонажа. Як, приміром, у таких рядках: “...самітні дуби на царинах кучерявилися, розчепірювалися, як печериці, вони – вихромсмагані, вогнистими громами колени, вони – покручі-ведети, присадисті, широко розложисті, з конарами, як дерева, з корінням, як смоки і гади покручені. Ще вище йшов бір-прабар: вивертами завалений, вітроломами засіяний, печерами розораний, долами, як ранами, порізаний, мочарами позаливаний, хащами і малинниками по-підшиваний і підбитий” [6, с. 56].

Саме таким постає ліс перед подорожнім («Мольфар») одразу після розмови про великий смуток, що насувається на гуцулів. Зображена картина наче виписана широкими темними мазками – смоки, гади, мочари, хаші, печери – із вкрапленням червоного кольору – вогнисті громи, рани, малинники. З приводу такої асоціативної кольористики цікаві міркування висловлює Теодор Адорно: “Свідомість доростає до сприйняття природи тільки тоді, коли, як імпресіоністичне малярство, вбирає в себе її рани. (...). Адже в кожному конкретному сприйнятті природи міститься, власне, суспільство. Суспільство не тільки забезпечує схеми сприйняття, а й через контраст та схожість щоразу владно визначає, що саме означає природа” [1, с. 98].

Майже завжди домінують почуття героя, його переживання визначають атмосферу, внутрішній сюжет твору і “настрій” пейзажу. Олекса («Зов землі»), обурений пропозицією Семена, переживає калейдоскопічну зміну настроїв за мірою зростання (здивування, занепокоєння, обурення, злість, жарт-помста), які віддзеркалює природа: “Деся далеко в кам’яних ребрах сердився потік. По горах блукала вже весна, розвішувала на грабах і буках золотисті пупянки і гнала соки з землі. Над селом мчав чвалом білий і пушистий табун хмар з розгуканими гривами, іржав і гнав далі. Невеселий день чорного переднівку в лемківському селі доплентувався до заходу, висолоплював червоний язик і зник за горбами” [5, с. 16]. Чуйний і романтичний Жайворонок («Зов землі»), тугу якого не розуміють односельці (дуже нагадує диваків – носіїв

позитивних якостей – Григора Тютюнника, що мають яскраву, надзвичайно розвинуту уяву і, як наслідок, незвичайну душевну чутливість, що не завжди знаходить розуміння у “звичайних” людей), помічає і відчуває кожен порух лісу, неба, річки, птаха: “В запашній теплоті мучилася ніч, а в ній Жайворонок і птиці в розспіваному шалі й тьохканні...”, “На небо випадав з-поза узбіччя місяць, великий і білий, шуміли таємним шумом смереки і, перекликаючись гули. Спочувалися на землю зоряні клубки, розтягали нитки, то знову падали по небосклоні, як золоті яблука. Це кінчилось якесь життя. Але Жайворонкова зоря не падала, тільки тремтіла, хоч він з болю аж мінився. Завжди серед мандрівок він тепер мандрував навіть між двома мандрівками і прислуховувався, чому земля гуде, як далекий грім, і чому дзвенить вона, як дзвін” [5, с. 35].

Цікаво, що поет і мрійник, “шукач скарбів” багато в чому нагадує Марка Черемшину, який в «Автобіографії» дав собі таку характеристику: “Більше пасивний, чим активний, хоч живо і невгавно шукаю, але не борець я. Швидко запалююся, але і швидко остигаю, не честолюбивий, але свободолюбний. (...). Коли б мені дозволено було перемінитись в птаха, то вибрав би я собі жайворонка” [8, с. 177]. Безперечно, фіксація швидкоплинних вражень від мінливої дійсності, (“модель ліричного світовідчуття”, за Тамарою Гундоровою) – це ще один крок письменника до структури імпресіоністичної прози.

Центром творчої лабораторії митця стає людина у всій складності її душевних протиріч, перемог і поразок. Відтак яскравою стилістичною рисою імпресіоністичної прози Ростислава Єндика виступає не власне пряма мова як один із прийомів моделювання внутрішнього світу персонажів. Завдяки цьому в унісон звучать роздуми оповідача і героя, як-от бунт Івана Загуканого проти ляхів-чужинців, що загарбали українську землю: “Іванова боротьба з собою була довга і важка. Він пішов, хоч кров його заливала, бо що мав робити? Спочити до горла? Та то ж тісто!.. Та ті ляшки, як блохи. З пороку родяться. Вб’єш одного – десять ще поганіших з землі виростає. Треба б панські садиби з підвалинами зрівняти, плугом заорати, а решту з бурею пустити, може б тоді з ними був кінець” [6, с. 11].

У цьому та в багатьох інших творах відчувається прагнення автора осмислити місце “маленької” людини в світі як єдності природного й соціального начал, задуматися над сенсом подій, вчинків, моралі. Структура таких оповідань будується на внутрішніх рефлексіях ліричного героя, на його асоціативному сприйнятті навколишнього світу, що було повним розривом із попередньою традицією об’єктивованої оповіді української прози. Відбувається художньо-естетичне осмислення фрагментарного, розірваного світу, де письменник намагається поєднати втрачену гармонійність буття: батьківщини, рідних і близьких людей, душевного спокою, матеріальних цінностей. В цьому особливо нагадує

самого автора чудовий знавець історії, патріот Ратимир («В безпуття на шлях»): «Ратимир продирався темними хащами. Його безпуття просвічував не місяць, ні сонце, тільки заграва спаленого етосу. Етос горів перед ним, як ціль і він до неї прямував, хоч заграва стояла над безоднями» [5, с. 159].

У творах Ростислава Єндика спостерігаємо тісну взаємодію між долею окремої людини та долею всього людства, осмислення космогенезу: «Міжзоряний простір захитався. І він – зоря – вже метеор та летить на землю... Невідомо звідкіль несеться якийсь голос, тихий, ледве чутний, але теплий, він хотів би йому щось відповісти, та не стає часу. Заварилося кров, розшаліла і він пурхнув, неначе світляна комета, в міжзоряність, у світ предків, пророків та богів» [4, с. 170]. На переконання письменника, конструктивним є те світоглядне знання, яке спирається на сукупний духовний досвід людства, синтезує його позитивні надбання, намагаючись створити цілісну систему гуманістично спрямованих життєсміслових орієнтирів. Йдеться про «прочитання» суті людини як «мікрокосму» – цілісної, творчо активної, гармонійно вплетеної в структуру Світобудови частки:

*Первісна єдність – первопочин усього, а їй наймення гармонія:
гармонія форм – краса,
гармонія думки – мудрість,
гармонія життя – чеснота [5, с.149].*

На тлі реалістичних оповідань і новел Ростислава Єндика виділяються його твори, написані в стилі імпресіонізму: «Блазень», «Оце жінка», «В глухім куті» та інші. Автор вплітає в них суб'єктивні імпресіоністичні конструкції, схвильоване мовлення персонажів, їх почуття, враження, адже «герой імпресіоністичного твору цікавий не так своєю активністю, спрямованістю на перетворення зовнішнього світу, як саме «пасивною» здатністю сприймати, реагувати на зовнішні збудники, бути носієм, навіть колекціонером вражень» [7, с. 235]. «Уже за кілька днів стане наше життя сонячною даллю, – захоплено говорить Гордій своїй нареченій Квітославі в новелі «Perpetuummobile», – огрянене безконечністю щастя. Виїдемо десь далеко, де море хвилюватиме, небо буде блакитнитися, а зелень кричатиме розіскреною фантазією. В цьому раю будемо горіти молодією змисловістю разом із морем, небом і зеленню, далеко від геометричних взорів, опісля знов вернемо і вдиратися мемо також разом на верхи до моїх мет, щоб біля них сміятися і танцювати» [4, с. 135]. В імпресіоністичному ключі зображено і внутрішню напругу думки Гордія: «Мислі стали стадом півдиких мустангів, що тупотіли гальопом, а тупіт стукотів, і бив до стін, і розсаджував їх. Тоді ловив їх на аркани, притягав до себе і, спинюючи, осаджував на місці, аж пирхали і хропіли, щоб за хвилину знову пустити їх у далечінь» [4, с. 137].

А в оповіданні «Cuiusregion – eiusreligio» знаходимо прекрасно виписану ліризовано-настрояву оцінку жіночого імені саме завдяки зміні кута зору оповідача з об'єктивного на суб'єктивний (імпресіоністичний прийом письма) – заломлення зображуваного крізь призму сприйняття ліричного героя, що відкривало нові можливості для передачі духовного та психологічного світу людини: “Інгеборга! Інгеборга! – це ім'я стало відразу для Ричарда музикою. Кожне ім'я має свій особливий п'яний сок і запах. Зрозуміти ім'я – треба його пережити, напитися його соку треба, спохмільніти від запаху. І він впивався ним, співаючи довгу й безконечну пісню, зложену тільки з мелодійних звуків – ін-ге-бор-га, – що перлистим дощем лилися на блакитну любку...” [4, с. 110].

Героєм імпресіоністичної прози стає український інтелігент, який чітко усвідомлює свою внутрішню світоглядну відчуженість від оточуючої його реальності. Він не бореться з нею, а лише страждає від неї, усвідомлюючи власну безсилість, страждає від відчуття провини за ті соціальні стреси, що переживає його народ [9, с. 10]. В новелі «Розповідь одного жида» Ростислав Єндик засуджує більшовицьку і нацистську тоталітарні системи. Характеротворчу роль у творі відіграють спогади, увиразнюючи його ретроспективну будову. Ідейно-тематичному змісту підпорядкована не тільки образна система, а також вдало обрана письменником нарративна форма розповіді-“сповіді”. Драматизму і гостроті ситуації відповідає стислість розповіді й чітко індивідуалізований діалог, який займає більшу частину твору: Монік Магголін розповідає про свої поневіряння по “скаженому світі”, про своє життя, що нагадає війну.

Картину безпосередніх рецидивних наслідків впливу тоталітарної системи унаочнюють п'ятика (втеча, але не від якоїсь життєвої проблеми, психічного болю чи невирішеного конфлікту, а від самої дійсності, яка їх провокує) та психологічна неврівноваженість, емоційна зрушеність героїв Ростислава Єндика. Львівський п'яниця Юрко Прутський («В небі») переконаний, що “ліпше пити власну горілку, ніж ссати чужу кров, або й проливати її” [6, с. 278]. Навіть пияцькому товариству він перестав довіряти, коли дізнався від двох сильно підхмелених приятелів, що ті “продавали” його, себто доносили у “відповідні органи”. Національно-соціальний ґрунт проблематики твору поєднується з глибоким проникненням до загальнолюдських підвалин психіки. Власне, сюжетна дія новели зображається як сон. Зазначимо, що у психологічному аспекті сновидіння виступає як один із феноменів людської психіки, що тісно пов'язаний зі сферою несвідомого (Зигмунд Фройд «Тлумачення сновидінь», Карл-Густав Юнг «Тевістокські лекції» та ін.). Наслідуючи складний психологічний механізм сновидіння, митці досягають різного ступеня переконливості моделей сновидіння. Як бачимо, захоплення європейської прози початку століття вченням про не-

свідоме помітно проступає в імпресіоністичній манері Ростислава Єндика.

За характером впливу на психологію героїв сні можна поділити на дві великі групи: “сні-потрясіння” і “сні-заспокоєння”. В оповіданні «В небі» письменник описує “сон-потрясіння”, який безпосередньо пов’язаний із кризою свідомості. Проводячи Юрка через такий сон, автор примушує його внутрішньо змінюватися. Потрясіння свідомості героя через його підсвідомість дає змогу Ростиславу Єндіку максимально увиразнити психологічний конфлікт твору, пов’язаний зі сферою мистецтва. Сам твір відтак постає як дослідження розвитку творчого начала в людині, пошуки нею своєї автентичності, цілісності, повноти. Кульмінацією внутрішнього одкровення героя стають роздуми про рідний край, з яким не може зрівнятися навіть рай: “Серце болить мені в цім раю. Його блаженність, як світ без вітру. Все тут стоїть, аж туск стискає. Правда, це все святе, але якось не чіпляє надовго чоловіка. А на Гуцульщині? Смуток плаче і нараз нарегочеться, піде в танець, колесом скочить, а потім знову заводить, аж розум губиться і стіни хати трясуться. (...). Ніколи не забуду наших танців з гримучими гайдуками, наших арканів і кругляків, як музиканти сіють цимбалами полонинку. А що за лоскіт на весіллі, як люди приязняться, побратимкуються, сміються і вівкають, аж буковинки в листю розсідаються. Вічно там жити, бо нема іншого раю!” [6, с. 296]. Врешті-решт Ростислав Єндик виводить формулу життя гуцулів від Різдва до Великодня, день у день – “набуватися” – відчувати велич, повноту життя, у порівнянні з яким смерть видається мізерною (не випадково хрести на могилах ставлять зовсім малі), про що пише в багатьох творах: “І так усі набуваються і не набудуться достатньо в мирності, в злагоді, в радості, в веселості” [6, с. 297].

Однак саме після смерті, опинившись у ситуації психологічного саморозвитку й морального вибору, Юрко зрозумів, що не можна нехтувати Богом даним талантом, ховатися від суспільних проблем у чарці. Йому дано можливість повернутися з міжзоряних просторів на рідну землю і (о диво!), прокинувшись, згадати напутні слова святого Петра: “А ти, Юрку, інакший! Ти таки повертай. За багато ти передо мною пробрехався. Хто дістав таланти від Бога, той не має розтринькувати їх, а подвоїти. А що ти робив? Так, Учитель сказав, що небо здобувається насиллям, але не над небом, а над собою і своїми низькотягими гонами, щоб помножити таланти. Иди, змагайся в терпінні і повертай душевним багатством обвантажений, а не лише оброшений краплинами з Божих дарів, безумно розкидуваних у марнотратстві. Иди і терпи! Щойно вичерпаний до краю знайдеш у небі приготовану ласку, а не власні не вивітрілі земні образи” [6, с. 300]. У світлі сказаного необхідно пояснити: в чому інакшість Юрка? У раю він не захотів поповнити гурт небесних піітів, а коли довкола залунало: “Арфами, арфами золотими, голосни-

ми, обізвалися гаї, само дзвоними”, – зморщив чоло і запитав: “Тичина? Хіба й він тут? Велике милосердя Твоє, Боже, якщо ти за музику слова можеш вибачити зраду народу, бо ми... не можемо” [6, с. 292]. Введеним у текст займенником ми автор неоднозначно висловлює і свою позицію. Це пояснює “інакшість” Юрка: “Я жив, як міг, і вмер, як жив! Поправді! Маю перед собою самим досить чисте сумління. (...). Ви мене не страште, бо хіба нема вже тут, принаймні, ні поліції, ні демократії. Я говорив ціле життя лише правду, не крутив, не кривив і не мотався. На суспільній драбині не копав я нижчих від себе в голову і не натягався, що поцілувати в дискретне місце вищих від себе. Не буду брехати і до небесного протоколу, щоб якимось перемахлювати себе” [6, с. 281]. До цитування тут особливо надаються міркування філософа Миколи Бердяєва: “Творчість людини з нічого потрібно розуміти в змісті творчості людини із свободи. В будь-якому творчому задумові є елемент первинної свободи людини, нічим не детермінованої, бездонної, свободи, що йде не від Бога, а до Бога... Творчий акт є також взаємодія благодаті й свободи, що йдуть від Бога до людини і від людини до Бога. І творчий акт можна описувати то згідно переваг у термінах свободи, то згідно переваг у термінах благодаті, благодатної одержимості й натхнення. Але натхнення неможливе без свободи” [2, с. 119].

Характерним для Ростислава Єндика є те, що чи не в кожній новелі він виявляє захоплення людьми творчими, незалежно від фаху: “Творчість – вогонь, зроджений з пристрасти, пристрасть – з моря почувань, почування – з пульсу кипучої крові” [5, с. 152], “В цьому сила талану, що він обертається в зовсім іншому світі, ніж його оточення... Кожне явище набирає для нього прямо космічного забарвлення універсальності, стає ясне і просте” [5, с. 129], “Мусить лишитися чин, переданий спадщиною крові, чин мислі. Та яка пропасть між задумом, а ним, між прочуттям і виконанням! Скільки страху, мук виборів... Скільки неспаних ночей і майже певність, що раз тільки приходить він, той самий чин мислі (...). Це розуміє тільки той, хто сам творить, бо знає, як далеко творчість незалежна від волі і бажання” [5, с. 133], “В творчості – велич, бо вона без часова” [5, с. 125]. Власне, й “духовне ество митця повністю підвладне сакральній силі Слова-Логосу, яке вимагає свого земного втілення – в муках і блаженстві творення. Тому й зречення власної дороги, обрання іншої для справжнього митця виявляється неможливим” [5, с. 315].

Вплив української новелістичної школи кінця ХІХ – початку ХХ століття на творчу манеру яскраво помітний у його прагненні пізнати незбагненні таємниці психіки людини, у багатстві кольористики, в умінні знайти тверді основи людського буття, глибше осягнути надійно-безперечні істини світу, космос народної долі, закорінений в історичну ретроспективу народного життя, його головних проблем і зіткнень.

Література

1. Адорно Т. Теорія естетики / Т. Адорно; пер. з нім. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 518 с.
2. Безхутрий Ю. Хвильовий: проблеми інтерпретації / Ю. Безхутрий. – Харків :Фоліо, 2003. – 495 с.
3. Голомб Л. Міфологема шляху в творчій самосвідомості Василя Стефаника / Л. Голомб // Шевченко. Франко. Стефаник: матеріали Міжнар. наук. конфер.; [редкол. Кононенко В.І. (голова) та ін.]. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 307-315.
4. Єндик Р. В зударі з життям / Ростислав Єндик. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 179 с.
5. Єндик Р. Зов землі / Ростислав Єндик. – Краків, 1940. – 160 с.
6. Єндик Р. Жага / Ростислав Єндик. – Мюнхен, 1957 – 301 с.
7. Пахаренко В. Українська поетика. Науковвидання / В. Пахаренко. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002. – 320 с.
8. Черемшина М. Твори: у 2 т. / М. Черемшина. – К., 1971. – Т. 2. – 304 с.
9. Ямчук П.М. Імпресіонізм в українській прозі 1890-х-1930-х років: Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук / Одеський державний університет ім. Мечникова. – Одеса, 1996 р. – 16 с.
10. Юнг К.-Г. Психологія и поэтическое творчество / К.-Г. Юнг // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М.: Политиздат, 1991. – С. 103-120.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.01.2018 р.

Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Салигою Т. Ю.

ELEMENTS OF IMPRESSIONISM AS CONSTITUENTS OF FICTIONAL THINKING IN ROSTYSLAV YENDYK'S PROSE

O. M. Zalevska

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chair of Ukrainian Literature; 76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
tel. +380 (342) 59-60-74; e-mail: Kf@pu.ukr.lit.ua*

On the material of collections «Zov zemli», «V zudari z zhyttiam», «Zhaha» the article analyses the peculiarities of Rostyslav Yendyk's individual-authorial style, particularly his gravitation towards the impressionistic manner of writing. The attention is concentrated on the internal world of the heroes, their feelings and impressions.

Key words: *impressionism, creative work, landscape, metaphor, internal world, hero.*